

Ключевые слова: интертекстуальное пространство, интеллектуальный роман, подтекст.

Annotation

In the article the values of the intertextual borrowings are exposed for illumination of philosophical implication of Domontovich's novel «Doctor Serafikus», the specific of intertextual space of the probed novel is made clear.

Key words: intertextual space, intellectual novel, implication.

УДК 82'06(091)371.214.112

Анна БІЛА, д. філол. н., проф.
Донецького національного університету

ПОСТМОДЕРНІСТСЬКИЙ КОНТЕКСТ „ПАЛІМПСЕСТІВ” В.СТУСА

Стаття ставить проблему правомірності застосування принципів теоретичної поетики постмодернізму – інтертекстуальності – на прикладі літературних явищ, стилістично подібних або хронологічно близьких дискурсу постмодернізму. Застосовуючи принципи аналізу систематизатора Ж.Женетта до лірики В.Стуса, авторка спостерігає епістемологічний зазор між текстом і методологією, наполягаючи, що літературознавство потребує докладної ревізії парадигми Ю.Крістева – Ж.Женетт.

Ключові слова: постмодернізм, інтертекстуальність як поетика постмодернізму, епістемологічне непорозуміння.

Проблема інкорпорованості В.Стуса у постмодерністський контекст інтригувала дослідників від початкових років існування стусознавства, власне, уже в Перших Стусівських читаннях знаходимо спробу М.Наєнка інтерпретувати стильові особливості поетики з точки зору єдності традиційного і модерного [6]; згодом Д.Стус в одній з передмов до вибраних творів акцентує на проблемі психології сприймання тексту, що визначала творчі пошуки митця на початку 1970-х рр., у зв'язку з постмодерним контекстом [11, 13]. Потреба такого типу зіставлень виникла в ситуації активного обговорення “входження” постмодернізму в українське культурне життя [2; 7; 9], будучи зумовлена своєрідною модою на застосування терміна, а також концептології постструктуралізму. Втім, навряд чи запропоноване питання можна вважати вичерпним, з огляду на відсутність повноцінних монографій, присвячених поетиці В.Стуса. Крім того, визначена тема – Стус і постмодернізм – може постати однією зі спроб переосмислення постструктуралістської концепції інтертексту, а саме границі його інтерпретацій. Відтак, у цій розвідці ставимо перед собою подвійну мету: розглядаючи „Палімпсести” з точки зору поетики постмодернізму, підважити правомірність самої „поетики”.

Творчий контекст „Палімпсестів” – це корпус оригінальних і перекладних творів „Часу творчості”, занурення у співпереживання

натурфілософської моделі Гете, складний герметизм містико-езотеричної картини Божественного у природі. Зацікавлює добір текстів, обраних В.Стусом до перекладу. Можна припустити, що вірш Гете „Межі людства” міг інтригувати поета роздумом про вічне і смертне: *“Люди й богове, / чим ви одмінні? / Йде вам назустріч / хвиля по хвилі – / вічна ріка: / зносять нас хвилі / чи поглинають / назавсіди. // Роки людські / – то як перстень маленький. / А покоління / нижуться міцно / на нескінченний / ретязь буття”* [10, с. 202]. Це не поодинокий текст із мотивом екзистенційної межі та її подолання, зокрема у „Трилогії пристрасті” поет зупиняє свою увагу на фрагменті „До Вертера”, ніби акцентуючи, як перекладач і митець, на тих якостях природи людини, що цікавили його попередника – на прагненні віднайти межу власного „я” і подолати її, вихопивши себе з хаосу буття і піднісши до рівня людського: *„Мені здається, жив ти на світанні, / в однім степу кропила нас роса. / Нам, струдженим за день, були жадані / в повечоровій барві небеса. / Я став коло межі, ти – за межею, / і не журився долею своєю...”* [10, с. 231].

Перебування у помежів’ї (фізичному, психологічному, а як наслідок – контекстно-літературному, тобто у суцільному „полі цитати”, відчуженої від Іншого і відчуженої від себе і знову привласненої – силою автопрочитання свідомості), ця загальновідома біографічна константа творення збірки, спонукала митця шукати у ліриці рівновагу між зовнішнім і внутрішнім, що й можна побачити на прикладі численних перекладів Гете і Рільке (передусім *Naturlyrik* із вищезазначеним мотивом межі, переходу, пошуків гармонії існування). Із складного тераріуму бароко і романтизму, а також символізму, що наново відкрив енергію обох стилів у творчості згаданих митців, В.Стус, на відміну, наприклад, від І.Калинця, вдивляється у міфологічний субстрат скоріше як поет філософської направленості, аніж стилізатор: у перекладах з Гете „Метаморфоз тварин” і „Метаморфоз рослин”, які вражають дослідників своєю стилістичною та змістовою складністю [13], можемо побачити „прочитання” Гете через М.Йогансена і В.Свідзінського, в ліриці яких декоративність поступилася місцем концептуальності. Паралельно, як пригадаємо, на початку 1970-х рр. В.Стус опрацьовував мотивацію естетичної трансгресії Тичини („Феномен доби...”) і „зникоме розцвітання” таланту В.Свідзінського.

Варто наголосити також на ціннісному і герменевтичному транспонансі, який існує між оригінально-перекладною збіркою „Час творчості” і „Палімпсестами”: уже в першій був закладений принцип співіснування „свого” і „чужого” слова, а в другій це оприявнилося через мультиплощинність образної і мотивної системи. Згадане співіснування у „*Dichtenszeit*”, на мій погляд, доречно прочитувати як співтворчість щодо оригіналу, а також розуміння співмірності й синхронності дихання всього поля поезії, символічного терену, своєрідного смислового універсарію.

Адже зазначена тенденція стає базовою для „Палімпсестів”: нові, старі й поновлені (відрухом свідомості до пригадування і виінакшування текстів-предтеч) вірші починають співіснувати в умовному, відкритому просторі *ПалімпТексту* – у горизонтальному плані остаточної оформленості збірки і вертикальному вимірі духовних осяянь і падінь, які марковані через автоповтори і повтори перекладеного, контамінованого, експлікованого.

Чимало дослідників наголошувало на актуалізації „шевченківського тексту“ в ліриці В.Стуса цього періоду [12; 1], що визначено актом самоусвідомлення (біографічні аналогії) і усвідомлення-себя-як-іншого (у дзеркалі іншого) і що легко відчуті через взаємоперетікання рефлексії у профетику і актуалізацію тестаментарного мотиву – як психологічного антракту, що виникає внаслідок витратності уявлень між образом себе і собою-теперішнім. Паралельно відбувається засвоєння ритмомелодики і суб’єктних формул шевченківської лірики („Коли б, коли б ви мали, голуби...”, „Болото, луки, річка, очерет...”). Саме шевченківський текст стає матрицею, що генерує і прирощує подальші алюзії: мотиви в’язничної лірики І.Франка („Усе моє життя в інвентарі...”, „На однакові квадрати...”) і П.Грабовського („Трени Чернишевського”, „Костомаров у Саратові”), концепт самозаглиблення через працю – В.Свідзінського („Вже цілий місяць обживаю хату...”, „Ще кілька літ – і увірветься в’язь...”). Не менш значимим, хоч і не настільки рельєфним, постає сквородинівський код у ліриці В.Стуса, що типово для більшості представників його покоління [1].

Мотиви повернення (у тому числі орфеїчний), болісної присутності в існуванні (конотований із давнішим – сізіфової праці), стан творення між сном і реальністю, пошук самототожності у безкінечному коридорі примарних „я” у збірці „Палімпсести” втрачають оригінальність – у тому сенсі, що постають слідами колишнього себе або слідами чужих-привласнених текстів. Цікаво спостерегти, що кількісно мотив сну переважає над мотивом дзеркала і двійництва, якщо зіставити попередні збірки із розглядуваною. Сновидність і повернення до себе-автентичного – через біль, слово (в тому числі, Слово-Бог), спогад, історичний факт (фольклорну цитату) – витворюють унікальний концептуальний простір, який можна зіставити із „садом стежок” Х.-Л.Борхеса: поетичний час стає часом безкінечного уповільненого теперішнього, хоча саме по собі це «теперішнє» (його знакову присутність) замінено спомином, поетичними мотивами і образами, іноді – деталлю, фрагментом інтонації. Стусова поезія наближається у „Палімпсестах” до скульптури (у плані її часового рішення), але, з точки зору безкінечної варіативності, це скоріше скульптура віртуальна, модель для збирання поетичного „я”.

Особливо цікавим аспектом такої естетичної акумуляції (яка, де-факто, є наслідком потреби акумуляції психічної) постають мотиви і варіанти поезій попередніх збірок. До прикладу, мотив сплячого зимового

дерева, мандруючи до збірки „Палімпсести”, чіткіше розпізнається саме як мотив Рільке („*Моє життя – не ця крута година, / В якій, як бачиш, так спішу. / На заднім плані я є деревина, / Численних уст я часточка єдина, / Ота, яка змовкає завчасу...*”, – цитую Рільке в перекладі М.Борецького [8, с. 187]), але в новому віршовому контексті набуває більш стереоскопічного змісту. Відбувається багаторазове смислове приращення, що властиво авторемінісценціям і повторюваним ремінісценціям, особливо у ліриці.

Проведений ескізний аналіз спонукає зробити попередні висновки про типово постмодерністську стильову домінанту „Палімпсестів” В.Стуса: цитатність і автоцитатність аж до втрати маркерів „границі чужого” мультиплікація станів свідомості, тяжіння до трансгресії, елементи транспонансу, „множинність без єдності”, перетворення “стріли часу” на стрілку компаса, за визначенням Г.Косікова [4, с. 24-25], втрата автентичності письма, яке прямує до алегоризму (симуляції смислу), стан культурної рефлексії, що не сприймає кордонів посідання, а відтак, перетворюється на розімкнену. Згадані ознаки поезики відводять Стусові місце першопрохідця у постмодерністському каноні українських ліриків, але, на мій погляд, це тільки номінальні ознаки, оскільки, незважаючи на примарно-трансгресивний стан свідомості ліричного суб’єкта, і втрату координат т.зв. об’єктивної реальності, релятивність текстотвірних і свідомісних кордонів не знищує фіксовані цінності, якими постають *Слово, Бог, Україна, свобода, тожсамість*. У цьому зв’язку доречно порівняти В.Стуса і Й.Бродського, саме для останнього характерний „хаотичний космос” – логічно посталий на ґрунті маньєристського самозаговорювання літератури. Для Стуса, натомість, ще існує Автор (також у його психоаналітичному і неоплатонічному форматах), хоч поступово й занепадає авторство.

Спираючись на принципи інтерекстуального аналізу, вичерпно викладені Ж.Женеттом [3] (і завдяки останньому устійнені в літературознавчих колах) при розгляді Стусових „Палімпсестів”, мусимо пригадати, що біля витоків згадана теоретична концепція відштовхувалася від поліфонії М.Бахтіна і, разом з теорією карнавалу, заклала основні засади постмодернізму як поезики. Дозволю погодитися з думкою А.Лоскутової, яка проводить аналогії між інтертекстуальністю та поезиками попередніх епох (класицистичною, соцреалістичною), називаючи Крістеву, Барта і Ріффатера „Буало сьогодні” [5] і наголошуючи на тому, що відбувається епістемологічна дискваліфікація і самої поезики, застосованої до літературних явищ іншого порядку, і об’єкту дослідження. Поза сумнівом, сучасне літературознавство мусить поставити проблему меж застосування зручної, але часто невідповідної іманентній структурі розглядуваного тексту поезики, що передбачає відновлення теоретичної парадигми, запропонованої і згодом обірваної

Ю.Крістевою, на етапі звернення дослідників до банальної критики джерел – прийнятті інтертекстуальності у „вузькому розумінні”.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біла А. Сковородинівський код у дискурсі шістдесятництва (на матеріалі творчості В.Стуса) / Анна Біла // Григорій Сковорода – духовний орієнтир для сучасності. – К., 2007. – Кн. 1. – С. 23-33.
2. Бондар-Терещенко І. Тур вальсу з королевою Ю.Ж.Д. / Ігор Бондар-Терещенко // Слово і час. – 1995. – № 2. – С. 37-41.
3. Женетт Ж. Фигуры: в 2 т. / пер. с фр. / Жерар Женетт. – Т. 1-2. – М.: Изд-во им.Сабашниковых, 1998.
4. Косиков Г.К. Текст / Интертекст / Интертекстология / Г.К.Косиков // Введение в теорию интертекстуальности / Н. Пьеге-Гро. – М.: Изд-во ЛКИ, 2008. – С. 8-42.
5. Лоскутова А. Поэтика протоинтертекстуальности. К постановке проблемы: [Электронный ресурс] / А.Лоскутова // Режим доступа: http://uchcom.botik.ru/az/lit/coll/litext5/14_losk.htm
6. Наєнко М. Післямодерний текст і постмодерний контекст / М.Наєнко // Актуальні проблеми української літератури і фольклору. – Донецьк: ДонНУ, 2005. – Вип. 12. – С. 39-49.
7. Павлишин М. Українська культура з погляду постмодернізму / М.Павлишин // Сучасність. – 1992. – № 5. – С. 117-125.
8. Райнер Марія Рільке й Україна. Наукові студії про Райнера Марію Рільке. Переклади його творів / рец. О.Мишанич, М.Наєнко / відп. редактор Л.Кравеченко. – Вип. 1. – Дрогобич: Коло, 2003. – 320 с.
9. Ситуація постмодернізму в Україні (круглий стіл) // <http://www.ktm.ukma.kiev.ua/2001/6/index.htm>
10. Стус В. Твори: у 4-х т., 6 кн. / упоряд. Г.Бурлака та ін. / Василь Стус. – Львів: Просвіта, 1995. – Т. 2. – 429 с.
11. Стус Д. “Палімпсести” Василя Стуса / Дмитро Стус // Твори: у 4 т., 6 кн. / Упоряд. Г.Бурлака та ін. / В.Стус. – Львів: Просвіта, 1999. – Т. 3, Кн. 1. – С. 5-22.
12. Шерех Ю. Трунок і трутизна. Про “Палімпсести” Василя Стуса / Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології / Ю.Шерех. – Харків: Фоліо, 1998. – Т. 2. – С. 105-135.
13. Adamzik S. Subversion und Substruktion : zu einer Phänomenologie des Todes im Werk Goethes / von S.Adamzik, Berlin: de Gruyter, 1985. – 342 s.

Аннотация

Статья “Постмодернистский контекст «Палимпсестов» Стуса” поднимает проблему правомерного использования принципов теоретической поэтики постмодернизма – интертекстуальности – на примере литературных явлений,

стилистически или хронологически близких по отношению к дискурсу постмодернизма. Применяя принципы анализа ее систематизатора Ж.Женетта к лирике В.Стуса, автор наблюдает эпистемологический зазор между текстом и методологией, настаивая, что литературоведению показано проведение ревизии парадигмы Ю.Кристева – Ж.Женетт.

Ключевые слова: постмодернизм, интертекстуальность как поэтика постмодернизма, эпистемологическое недоразумение.

Summary

Article “The Postmodernist Context of Stus’ *Palimpsests*” look for a problem of lawful use of the postmodern theoretical poetics – intertextuality – with such literary phenomena which are stylistically or chronologically close in relation to the postmodernist discourse. Applying principles of G.Genett’s analysis to V.Stus’ lyric the author observes epistemological misunderstanding between the text and methodology, insisting what the literary criticism must carry out the revision the paradigm J.Kristeva – G.Genett.

Key words: postmodernism, intertextuality as a postmodern poetics, epistemological misunderstanding.

УДК 82-312

Ольга ХАМЕДОВА, к. філол. н., ст. викл.
Донецького національного університету

ПАРАДИГМА АВТОР – ГЕРОЙ – ЧИТАЧ У РОМАНІ БОРИСА ТИМОШЕНКА „ПОТАЛА”

У статті осмислюється парадигма *автор – герой – читач* у романі Б.Тимошенка „Потала”. Досліджуються образи автора і героя і, відповідно, шляхи естетизації автобіографічного матеріалу. Життєвий матеріал для твору письменник відбирав, опрацьовував і трансформував відповідно до свого задуму. Образ автора представляє герой і оповідач, причому кожний із них наділений рисами біографічного автора. Образ читача представлений на двох рівнях – реального читача творів Б.Тимошенка та імпліцитного читача автобіографічного роману „Потала”.

Ключові слова: автор, автобіографічний роман, оповідач, герой, читач, авторська стратегія.

Література „non fiction” стає все більш популярною в світі на зламі ХХ-ХХІ століття, привертає увагу багатьох літературознавців (О.Галича, Н.Колошук, Г.Маслюченко та ін.). Документальна проза відбиває особистий досвід людини, тому викликає особливу довіру в читачів. У незалежній Україні спостерігається інтенсивний процес повернення творчої спадщини багатьох письменників, в тому числі мемуарних творів (автобіографій, спогадів, щоденників тощо).

Художнє осмислення власного „духовно-біографічного” досвіду стало нагальною потребою відомого письменника Бориса Тимошенка, свідка драматичних суспільно-політичних колізій ХХ століття. Автор належить